

Ayntâb'ın İktisadi Hayatında Ermeniler ve Yahudiler (XVIII. Yüzyıl Sonu)

Armenians and Jews in Ayntab's Economic Life (Late XVIII. Century)

Adem ÇALIŞKAN 

Gaziantep Üniversitesi, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Gaziantep,
Türkiye

Gaziantep University Atatürk's
Principles and History of Turkish
Revolution, Gaziantep, Turkey

öz

Bu çalışmanın amacı H.1209 Tarihli D.CMH. d. 26989 Numaralı Cizye Muhasebe Defterinden hareketle Ayntâb'da yaşayan Ermenilerin ve Yahudilerin iktisadi durumları hakkında bilgi vererek literatüre katkı sunmaktır. Elde edilen bulgular ayrıca kentte bulunan keşişler ve şehir dışından gelen gayrimüslimler hakkında da bilgilerle ulaşmamızı sağlamıştır. İncelenen deftere göre, şehirde Müslim ve gayrimüslim cemaatlerin ayrı ve birlikte yaşadığı yerleşim yerlerinin olduğu tespit edilmiştir. Ayntâb'a şehir dışından gayrimüslimlerin gelmesi kentteki gayrimüslim nüfusunun artmasını sağlamıştır. Tespitlere göre kent 19 mahalle ve köylerinde gayrimüslimler yaşamaktadır. Ayrıca şehirde Hâyk-ı Müslüman ve Hâyk-ı Zimmîyan isminde dini temelli iki mahalle vardır. Ancak Hâyk-ı Müslüman mahallesinde gayrimüslimlerin oturması kentte dinî, sınıfsal ya da kapalı bir cemaatleşme olmadığını göstermektedir. Yine defterden gayrimüslimlerin akrabalık bağlarının tespiti sağlanmıştır. Kentte çok sayıda fırın, bedesten ve han olması şehrin zanaat ve ticari açıdan canlılığına işaret etmektedir. 70 farklı mesleğin gayrimüslimler tarafından yapılmış olması kentte mesleki bir tekelleşmenin olmadığını ve gayrimüslimlerin lonca teşkilatı içinde yer aldıklarını göstermektedir. Öyle ki şehirde bazı Ermeniler baba meslekleri ya da yapmış oldukları meslekler ile tanınmaktadır. Ermenilerden hekimlik ve kuyumculuk gibi elit meslek sahibi olanlarda vardır. Kentte yaşayan Ermeni ve Yahudiler cizyelerini ekonomik durumlarına göre ödemişlerdir. İncelenen deftere göre şehirde cizye ödeyen nefer sayısı 2.496'dır ve bunlardan toplamda 9.402.75 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Ayrıca şehirdeki gayrimüslim din adamlarından da cizye alınmıştır. Ermeniler ve Yahudiler bir birlerinin cizye vergisine kefil olduğu gibi Müslümanlardan da cizye vergisine kefil olanlar vardır. Bu durum şehirde Müslüman-gayrimüslim ilişkilerinin güvenilir ve sağlam temelli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cizye Muhasebe Defteri, Ermeni, Ayntâb, Ermeni, Yahudi

ABSTRACT

The aim of this study is to give information about the economic situation of the Armenians and Jews living in Ayntâb, based on the Cizye Accounting Book numbered 26989 and dated H. (Islamic Calendar) 1209. The examined book, shows that there were settlements in the city where Muslim and non-Muslim communities lived both separately and together. The arrival of non-Muslims to Ayntâb led to an increase in the non-Muslim population. The findings shows that non-Muslims lived in 19 neighborhoods and villages of the city. In addition, there are two religious-based neighborhoods in the city, named Hâyk-ı Müslim and Hâyk-ı Zimmîyan. The fact that non-Muslims live in the Hâyk-ı Müslim quarter shows that there was no religious, class or closed community in the city. The kinship ties of non-Muslims were also determined from the book. The fact that there are many bakeries, covered bazaars and inns in the city indicates the vitality of the city in terms of craft and trade. The fact that 70 different professions were carried out by non-Muslims puts that there was no professional monopoly in the city and that non-Muslims were part of the guild organization. So that some Armenians in the city were known for their father's profession or their profession. Among the Armenians, there are those who have elite professions such as medicine and jewellery. Armenians and Jews living in the city paid their jizya according to their economic status. The number of soldiers who paid the poll tax in the city was 2,496, and a total of 9402.75 penny was collected from them. The non-Muslim clergy in the city were also taken from the jizya. Just as Armenians and Jews who pay the jizya were a guarantor for each other's jizya tax, there are also Muslims who are guarantors for the jizya tax. This proves that Muslim-non-Muslim relations in the city were reliable and well-founded.

Keywords: Ottoman, Ayntâb, Jizya Accounting Book, Armenians, Jews

Giriş

Zimmî; "*kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişidir.*" Buna göre İslâm topraklarında farklı dinden olan insanlar özgür bir şekilde ibadetlerini devam ettirir, can ve malları da devlet tarafından güvence altına alınmış olur.¹ İslâm hukuku çerçevesinde zimmîlerin Dâr'ül-İslâm'da inandıkları dinlerinde yaşamalarına izin verilmiş² bu çerçevede gayrimüslimlerle "*zimmet akdi*" sözleşmesi yapılarak, sözleşme yapılan gayrimüslimlere "*zimmet ehli*" (ehl-i zimme) denilmiştir.³ Ayrıca Tevbe suresinin "*cizye*

Geliş Tarihi/Received: 03.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 10.12.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Adem ÇALIŞKAN
E-posta: dr.ademcaliskan@gmail.com

Atf: Çalışkan, A. (2022). Ayntâb'ın İktisadi Hayatında Ermeniler ve Yahudiler (XVIII. Yüzyıl Sonu). *Turcology Research*, 73, 186-197.

Cite this article: Çalışkan, A. (2022). Armenians and Jews in Ayntab's Economic Life (Late XVIII. Century). *Turcology Research*, 73, 186-197.



Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1 Mustafa Fayda, "Zimmî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 44, TDV. Yay., İstanbul 2013, s. 428.

2 Zülfiye Koçak, "Ekonomik ve Sosyal Münasebetler Özelinde Vidin'de Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1700-1750)", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 22/2, 2018, s.1115.

3 Eyüp Kaya ve Hasan Hacak, "Zimmet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 44, TDV. Yay., İstanbul 2013, s. 424-428.

ayeti”ne istinaden zimmîlerden cizye vergisi alınmıştır.⁴ Bu vergi ilk kez Hz. Muhammed (s.a.v)’in Mekke’den Medine’ye hicretinden sonra İslam olmayanlarla yaptığı anlaşmayla ehl-i kitap olanlardan alınmıştır.⁵ Cizyenin miktarı ve şekli ise Halife Hz. Ömer döneminde netlik kazanmıştır.⁶ “*Maktû’ cizye*” fetih zamanında sulhen alınırken, “*ale’r-rûûs*” denilen cizye herkesin mali gücü oranında tahsil edilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti de reayanın güvenliğini, huzurunu ve adaleti sağlama, güven içinde hayatını idame ettirmesi karşılığında reayadan ekonomik durumuna göre vergi tahsil edilmiştir.⁸ Bu nedenle Osmanlı’da yaşayan gayrimüslimler ağır vergiler altında ezilmemiş⁹ ve gayrimüslimlerden şer’i hukuka göre her yıl bir defa olmak üzere baş vergisi denilen cizye vergisi alınmıştır.¹⁰ Ayrıca bu vergi Osmanlı maliyesi içinde önemli bir yer tutmuş¹¹ ve merkezî hazinenin önemli gelir kalemlerinden biri olmuştur.¹² Osmanlı bu vergiyi gayrimüslim erkeklerden belirli şartları taşıyanlardan almıştır.¹³ Yaşları 14 ile 75 arasında olan, hasta, sakat ve işsiz olmayanlar bu vergiyi öderken kalelerde, adalarda ve sınır boylarında, kalelerin bakım ve onarımında görevli olanlar, madenlerde çalışanlar, İslam dinine girenler ile verimsiz topraklarda oturanlar, din görevlileri kısmen veya tamamen cizyeden muaf tutulmuştur.¹⁴ Eşinden kendisine toprak intikal eden gayrimüslim dul kadınlar da bu vergiyi ödemiştir.¹⁵ 14 Mayıs 1855 yılından sonra da cizye vergisi ilga edilmiş, Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra da 1907 yılına kadar gayrimüslimler cizye yerine “*iane-i askerî*” adı altında bir vergiyi devlete ödemiştir.¹⁶

Cizye Muhasebe Defterleri

Osmanlı Devleti’nde klasik dönemde yapılan tahrirler aynı zamanda cizye mükelleflerinin nüfus sayımı anlamına geldiği için ayrı bir sayım yapılmamıştır. Bu nedenle gayrimüslimlerden tahsil edilecek cizyenin belirlenmesi genellikle tahrirlerin kapsamlı verileri üzerinden hesaplamalarla gerçekleşmiştir.¹⁷ Bu defterler oluşturulurken merkezin zaman zaman kadılar aracılığı ile bu verilerin ayrı defterde toplandığı da olmuştur.¹⁸ Ancak XVI. yüzyıla gelindiğinde idari, iktisadi ve özellikle demografik açıdan önemli olan tahrir defterleri yerine XVII. yüzyıl başlarından itibaren devlet bürokrasisindeki genişleme, tahrir uygulamasının iktisadi ve idari zorlukları ve celali isyanları gibi nedenlerle¹⁹ bu yüzyılda avarız²⁰ ve cizye defterleri hazırlanmıştır. Nitekim bu defterler Osmanlı’nın farklı maliye kalemlerinden çıkmış ve aynı zamanda “*birer nüfus sayımı*” niteliği kazanmıştır.²¹ Bu yönü ile defterler bir birini tamamlayıcı özellik göstermektedir.²² Ayrıca bu defterlere şehirlere vergi ödeyenler kayıt edilerek bunların takibi sağlanmıştır.²³ Avarız ve cizye defterleri haricinde, “*Vilayet Muhasebe Defterleri*”de teşkil edilmiştir.²⁴ Avarız defterlerine kaydedilen zimmîlerin adı, nerde yaşadıkları, âlâ, evsât, ednâ, ahkar²⁵ gibi sınıflandırmalar,²⁶ ödemekle yükümlü oldukları vergi miktarı veya vergilerden muaf olanlar kayıt edilmiştir.²⁷ Daha sonra 1570 ile 1605 yılları arasında ilk kez “*Muhasebe-i cizye kalemi*” oluşturulmuş ve cizye gelirleri bu defterlere kaydedilmiştir. Ek olarak cizye kayıtları için de “*mevkufat kalemi*” teşkil edilmiştir.²⁸ Bununla birlikte kazalarda mufassal olarak kadı tarafından hazırlanan cizye defterleri de cizye muhasebe kalemine gönderilmiştir.²⁹ Cizye mükelleflerine verilmek ve her yıl değiştirilmek üzere “*âlâ*”, “*evsât*” ve “*ednâ*” yazılı mühürler ve renkli kâğıtlar hazırlanmış ve gayrimüslimler buna göre belirlenen cizyelerini “*cizyedân*” denilen hususi memurlara ödemişlerdir. Cizye muhasebe kaleminde hazırlanan cizye bohçaları da ilgili yerlere gönderilerek kadı huzurunda açılmıştır. Cizyenin toplanma zamanı ise Hicri yılbaşı olan Muharrem ayı belirlenmiştir. Ancak cizyenin 1690’dan sonra âlâ, evsât ve ednâ sınıfına göre alınmaya başladığı görüşü pek isabetli değildir. Çünkü daha önceki Karaman Kanunnamesine göre burada yaşayan gayrimüslimlerin cizyelerini “*ale’r-rûûs*” ve “*esnaf-ı selâse*” olarak ödedikleri görülmektedir.³⁰ Bunlardan farklı olarak cizye muhasebe kalemlerinde sadece gayrimüslimlerden alınan vergiler değil bazı giderler ile cizye kâğıdının hazırlanıp dağıtılması da bu kalem tarafından yürütülmüştür.³¹

4 Fayda, “Zimmî”, s.428.

5 Boris C. Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, Belleten 8/32, 1944, s.599-607.

6 Zülfüye Koçak, “H. 1102 (M. 1690-1691) Tarihli Diyarbakir Eyaleti Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili”, TAD 37/63, 2018, s.220. aynı müellif, “1691 Tarihli Cizye Defterine Göre Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Sağman Kazaları”, OTAM 41, 2017, s.191-218.

7 M. Macit Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek, Ed. Mustafa Demiryay, 4. Baskı, Klasik Yay., İstanbul 2017, s. 445.

8 Osman Karacan-Kazım Kartal, “1261 ve 1265 Tarihli Darende Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, Tarih ve Toplum Araştırmaları, Ed. Kazım Kartal, Sonçağ Akademi, Ankara 2020, s.103.

9 Burak Kocaoğlu, Osmanlı Devleti’nde Cizye Vergisi, Berikan Yay., Ankara 2018, s.37, aynı müellif, “1844 ve 1846 Tarihli Çankırı Cizye Defterlerine Göre Çankırı’da Gayrimüslimler”, Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:2, Sayı:4, 2018, s.287.

10 Enver Çakar, 17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Yayınları No:23, Elazığ 2006, s.9.

11 Güler Yarcı, “Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi”, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi IV/1 Ocak 2012, s.370.

12 Ayşe Nükhet Adıyeko, “18. Yüzyılda Girit’te Cizye Uygulaması ve Toplumsal Etkileri”, Belleten 81/290 2017, s.135.

13 Veysel Gürhan, “17. Yüzyılın Sonunda Cizye Defterlerine Göre Diyarbakir (Amid) Şehrinde Gayrimüslimler (1691-1695)”, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi 12/1(26), Mart 2020, s.160.

14 Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, Belleten LV/213 1991, s.371, Aynı müellif, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat’a Kadar sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları, Turan Kitapevi, Ankara 2001, s.251, 258.

15 Halil, İnalçık, “Osmanlılar’da Cizye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 8, TDV. Yay., İstanbul 1993, s.46.

16 Ufuk Gülsoy, Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri, Timaş Yay., İstanbul 2010, s.59-66, aynı müellif, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî (1855- 1909)”, Tarih Dergisi, Yıl 2002, Cilt 0, Sayı 37, 93-94.

17 Recep Dündar, “H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri”, Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, ZfWT 4/2 (2012), 100.

18 Recep Dündar, “H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No’lu Cizye Defteri’nin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”, History Studies 4/4, 2012, s.126.

19 Şenol Çelik, “659-1660 (H. 1070-1071) Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Turgutlu Kazası”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 16, Bahar 2007, s.35-36.

20 Başlangıçta olağanüstü durumlarda alınan ve daha sonra sürekli hale getirilen bir vergi türü. Bk. Zeynel Özlü, Göynük’e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlihi: Avarız Vergisi, OTAM 19/19, 2006, s.382.

21 Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.35.

22 Haydar Çoruh, “Cizye Tahrirlerine Göre Antakya’da Gayrimüslim Cemaatler” VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Yıl 5, Sayı 1, Bahar 2020, s.78.

23 Haydar Çoruh, Sultan İkinci Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839), TTK Yay., Ankara 2017, 224-229, Esra Demirci Akyol, “17. Yüzyıl Halep Avarız ve Cizye Defterleri Üzerinden İslam Şehri Kavramını Tartışmak”, OTAM 42, Güz 2017, s.87.

24 Mustafa Öztürk, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defter”, OTAM 8/8, 1997, s.251.

25 Hakir’den, hakir olan, Bk. Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitapevi, Ankara 2015, s.19.

26 Mehmet Ali Ünal, “1056/1646 Tarihli Avarız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput”, Belleten LI/1999, 1987, s.120, 122.

27 Feridun M. Emecen, “Kayacak Kazasının Avârız Defteri”, İÜEF Tarih Dergisi Prof. M. Tanyip Gökbilgin Hatıra Sayısı 12, 1982, s.160.

28 Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, s.37.

29 Murat Alanoğlu, “17. Yüzyıl Ortalarında Varto (Yerleşim, Nüfus, Vergi ve Aşiretler)”, History Studies 12/3, Haziran 2020, s.1147.

30 Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi, s.446, 450.

31 Ahmet Tabakoğlu, “XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 41/1-4, 1985, s.405.

Nitekim cizye muhasebe defterlerine; eyalet, sancak, kaza, nahiye, karye, çiftlik ve mahalle adları belirtilerek buralarda oturanlarla, misafir olanlar ya da gelip-geçen ve ticaret maksadıyla orada bulunan reayanın isim, eşkal, yaş ve cizye sınıfları ve tahsil edilen cizye miktarı ilgilerce kayıt edilerek mühürlü bir şekilde merkeze gönderilmiştir.³² Lüzum görülmesi halinde de defterlerde belirli aralıklarda güncelleme yapılmıştır. Örneğin; cizye vergisi için her üç yılda bir “nev-yafte yılı” adıyla teftiş yapılmış, ölenler defterden düşülürken, bâliğ olanlarda “nev-yäfte” olarak deftere kayıt edilmiştir.³³ Teftişler sırasında önceden belirlenmiş olan güncel cizye mükellefi sayısının belirlenmesi merkezin talimatı doğrultusunda gerçekleşmiştir.³⁴ Defterlerin titiz bir şekilde hazırlanmasının nedeni hem devletin hem de zimmînin herhangi bir zarara uğramasının önüne geçmektir. Daha sonra hazırlanan güncel defter bir önceki defterle mukayese edilmek üzere İstanbul’a gönderilerek defterde farklılıklar varsa bunlar tespit edilmiştir.³⁵ Tahsildarlar ise merkeze geldiklerinde cizye muhasebe bürosuna gelerek muhasebe bilançolarını vermekle yükümlü tutulmuş,³⁶ görevlilerce cizye toplanan yere “temessük” yada “tezkire” verilmiştir.³⁷ Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren cizye tahsilinde daha çok ihtimam gösterilmiş, cizyeyi tahsil edecek görevliler devlet tarafından atanmıştır.³⁸ Bu görevliler özenle seçilmiş ve seçilen kişilerin “emin” ve “mu’temed” olmalarına dikkat edilmiştir. Rüşvet, torpil veya yasa dışı yollarla almalar engellenmiştir.³⁹ Ayrıca görevlilerin cizye esnasında “mübaşiriye”, “tahsildariye”, “kolcu hakkı” gibi ücretler almaları yasaklandığı gibi halktan fazla vergi almaya teşebbüs edenler de görevinden alınarak gereken ceza verilmiştir.⁴⁰

D.CMH. d.26989 Numaralı Cizye Muhasebe Defteri

Çalışmanın temelini T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda bulunan D.CMH. d.26989 Numaralı Cizye Muhasebe Defteri teşkil etmektedir. Ayntâb’da Ermenilerin ve Yahudilerin sosyal ve iktisadi durumları, çalıştıkları fırınlar ve dükkanlar, nefer sayıları, ödedikleri cizye miktarı, vergi sınıfları, meslekleri, ikamet ettikleri mahaller hakkında bilgilere ulaşılabildiğinden ötürü bu çalışma Ayntâb’daki Ermeniler ve Yahudilere odaklı bir çalışmadır. Ancak incelenen defterde keşişler ile kent dışından gelen garip ve perakende gayrimüslimler hakkında da bilgilerin tespit edilmesi bunların da yukarıda adı geçen konular hakkında çeşitli verilerine ulaşmamızı sağlamıştır.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde D.CMH.d (Bab-ı Defteri Cizye Muhasebesi Defterleri) kataloğu H.966-1264/M.1558-1848 tarihleri arasındaki kayıtlar içinde yer alan⁴¹ D.CMH. d.26989 Numaralı Cizye Muhasebe Defteri 16.5X38.5 ebadında, ciltsiz ve ebrusuz olup toplamda 80 sayfadır. Ancak defterin 1,67-68 ve 78-80 sayfaları boştur. Defterin ikinci sayfası “Hüve’l-muin yâ Allâh”, “Bais-i terkimür-rakam ve tahrirü’l-kalem oldur ki işbu bin iki yüz dokuz senesine mahsuben medine-i Ayntâb, Derûn-u birûnunda mütemekkin ve perakende zimmiyân ve taife-i Ermeniyân ve Yahudiyân taifelerinin cizye-i şer’iyye bohçaları şeriat-ı garrâ faziletlü hâkimü’l-vakt efendi huzurunda küşâde olup ism-i resmiyle bervech-i âti defterleridir ki zikir ve beyan olunur. Fî sene elf ve mieteyn ve tis’a, fi 1 Muharremü’l-harâm sene 1209” ile başlamaktadır. Bu da bize cizye evrakının cizyenin başlangıç tarihi olan Muharrem ayının ilk gününde tahsil edilmek için kadı huzurunda açıldığını ve cizyenin tahsiline başlandığını göstermektedir. Defterdeki bu tarih miladi 29 Temmuz 1794 yılına denk gelmektedir.

Defterin 2-6 sayfalarında “Garip ve Perakende ubur ve mürur eden zimmîyan” olarak kayıt edilenlerin isimleri, nefer sayıları ile cizye sınıfları âlâ ve evsât olarak kaydedilmiştir. Defterde âlâ sınıfı (ع) ve evsât sınıfı (ط) harfleri ile gösterilmiştir. Bunların ödedikleri cizye miktarı ise “teslim-i kuruş” olarak tek tek yazılmıştır. Sayfa 6’da “defter oldur ki keşişleri beyan eder” ibaresi ile keşişlerin isimleri ve cizye sınıflarına göre ödedikleri cizye miktarı yazılmıştır. Defterin 7-65 sayfalarında ise “Mahalle-i Hâyk-ı Müslüman, fi Muharrem sene 1209”, “Mahalle-i Kayacak”, “Mahalle-i Eblehân”, “Mahalle-i Beyoğlu Beydir”, “Mahalle-i Hâyk-ı Zimmîyan”, “Mahalle-i Çukur”, “Mahalle-i Tışlakı, fi sene 1209”, “Mahalle-i Tarla-yı Atık”, “Mahalle-i Kurb-ı Zincirli, fi 1 Muharrem 1209”, “Mahalle-i Kozanlı, fi 1 Muharrem 1209”, “Mahalle-i Akyol, fi sene 1209”, “Mahalle-i Yeniçeri (?)”, “Mahalle-i Ehl-i Cefa”, “Mahalle-i İbn-i Kör”, “Mahalle-i Seng-i Nakkaş”, “Mahalle-i Ammi”, “Mahalle-i Seng-i Hoşkadem, fi sene 1209”, “Mahalle-i İbn-i Eyyûb” ve “Mahalle-i Güre (?)” de yaşayan Ermenilerin isimleri, meslekleri, fiziki özellikleri, lakapları, akrabalık bağları, cizye sınıfları ve ödedikleri cizye miktarı ve cizye vergisine kefil olanların isimleri tek tek belirtilmiştir. 66-69 sayfalarında ise “Perakende garib, Ayntâb elçiliğinde olan Antebli ve kur’alarda olan reaya defteridir beyan olunur. fi 1 Muharrem sene 1209” ibaresi altında “Karye-i Kızıl-hisar” ve “Karye-i Şelkin” de yaşayan reayanın isimleri, cizye sınıfları ve ödedikleri cizye miktarı yazmaktadır. Ancak elçilikte çalışanlar hakkında herhangi bir şey belirtilmemiştir. Deftere ait sayfa 69-70 aralığında ise “Markar Dükkânı”, “Unhanı Fırını”, “Pirva Dükkânı” gibi yerlerde çalışanların isimleri, cizye sınıfları ve ödedikleri cizye ile cizye vergisine kefil olanların isimleri yer almaktadır. Defterin 70-73 sayfalarında da “Fırınlar beyan olunur fi Muharrem 1209” ibaresi altında “Tekye Dükkânı”, “Hacı Nasır Dükkânı”, “Şehreküstü”, “Alaybeyi Fırını”, “Eblehân Fırını”, “Tabak Handa Fırını”, “Çiçek Fırını”, “Kuşpazarı”, “Salabe oğlu Fırını”, “Helvacı Pazarı”, “Ahmed Ağa Fırını”, “Bedesten Ergari(?)” ve “Gürcü Dükkânı” gibi yerlerde çalışanların isimleri, meslekleri, cizye vergisine kefil olanlar, cizye sınıfları ve cizye miktarı yazmaktadır. 74. sayfada ise “Garib ve Perakende Yahudiler beyan olunur fi 1 Muharrem 1209”, 74-77 sayfalarda “Bais-i tahrir-i huruf oldur ki Yahudiyan defteridir isim ve resmiyle beyan olunur fi 1 Muharrem 1209” ibaresi altında Yahudi isimleri, meslekleri, fiziki özellikleri, cizye sınıfları ve cizye miktarları ile cizyeye kefil olanların isimleri yazılmıştır. Ancak defterin sonunda cizye miktarı, cizye sınıfı ve nefer sayısını gösteren genel bir cetvel verilmemiştir.⁴²

Ayrıca defterde Ermeni, Yahudi, zimmî garip ve perakende olanlar ile fırınlar ve dükkanlarda çalışan Ermenilerin isimleri ve hane reisleri “büzürg”⁴³ olarak belirtilmiştir. Gayrimüslimlerin fiziki özellikleri de isimlerinin yanına ayrıca yazılmıştır. Örneğin; kör, uzun, kara, sakallı,

32 Recep Dündar, “H. 1271 (1854-1855) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri”, Turkish Studies, 11/11, Summer 2016, s.57.

33 Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, s.39.

34 İnalçık, “Osmanlılar’da Cizye”, s.46.

35 Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi, s.453.

36 Ömer Barkan, “894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Âit Muhasebe Bilançoları”, Belgeler I /1, Ocak 1964, s.2.

37 Ercan, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, s.256.

38 Gürhan, “17. Yüzyılın Sonunda Cizye” 12/1 (26), s.161.

39 Ercan, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, s.255.

40 Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi, s.446.

41 T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başkanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 108, İstanbul 2010, s.165.

42 Cizye ödeyenlerin sayısı, vergi miktarı ve cizye sınıfları hakkında geniş bilgi için Bk. Haydar Çoruh, “Erzurum’daki Türk ve Ermeni Nüfusu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defteri”, Ermeni Araştırmaları, Sayı 6, Yaz 2002, s.95-115, aynı müellifin Temettüat Defterlerine Göre Erzurum Şehri, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Hatay 2018.

43 Yaşlı ihtiyar anlamında sözlükte “büzürg-sâl” olarak geçmekte Bk. Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe, s.135.

sarı, tosun gibi tanımlamalar defterde sıkça yer almaktadır. Defterde cizye ödeyen gayrimüslimlerin isimlerinin yanında oğlu, amcasının oğlu, güveyisi gibi akrabalık bağları veya yakınlık dereceleri belirtilenlerde vardır. Bununla birlikte taşra kâğıtlı veya farklı şehirden kâğıtlı, cingöz lakaplı veya anne isimleri ile ismi yazılanlar, neferlerden vefat edenler, mande, akli dengesi yerinde olmadığı için cizyeden muaf tutulanlar, farklı mahalle veya kentlere nakil, Müslümanların evlerinde kiracı olanlar incelenen defterde tek tek belirtilmiştir. Ermeniler ve Yahudiler arasında Allahverdi, Habib, Karaoğlan, Musa, Abdurrahman, Abdullah, İshak gibi isimlerin olduğu da tespit edilmiştir.⁴⁴

İncelenen deftere göre; mükerrer ve taşra ya da farklı şehirden kâğıtlı olanların ödedikleri cizye miktarları kayıt edilmiştir. Ancak defterde cizye mükellefleri içinde cizye sınıflarının⁴⁵ bazen belirtilmediği de görülmektedir. Cizye ödeyenlerin isimleri yanında nefer sayısı, cizye sınıfı ve cizye miktarının yazılmış olması defterin hane esaslı oluşturulduğuna muhtemel kılmaktadır. Defterdeki cizye miktarlarından hareketle gayrimüslimlerin genel olarak vergilerini âlâ sınıfından olanlar 12 kuruş, evsât sınıfından olanlarda 6 kuruş ödemiştir denilebilir. Ancak bu miktarın altında da cizye alındığı defterde kayıtlıdır. Örneğin; Hayk-ı Zimmîyan mahallesinde oturan Aşçıoğlu Agob karındaşı oğlunun vergi sınıfı âlâ yazılmasına rağmen bu kişiden 6 kuruş cizye alınmıştır. Ancak defterde dikkat çeken bir husus cizye ödeyen neferlerden ednâ sınıfından olanların belirtilmemesidir. Fakat bazı cizye mükelleflerinden çok düşük miktarda cizye alınması bu neferlerin yazılmasa da ednâ sınıfından oldukları ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Mesela; Naçir oğulluğu Toros hanesinde iki neferin 2,5 kuruş ödedikleri, yine Hayk-ı Müslüman mahallesinde Çopur Serkis'in isminin yazdığı hanede iki neferin 5 kuruş cizye ödediği yazmaktadır. Bu nedenle ednâ sınıfından olanlardan nefer başı 3 kuruş cizye tahsil edilmesi muhtemeldir diyebiliriz. Diğer bir husus isimleri yazılı olanların yanında nefer sayısı kadar vergi sınıfını gösteren (ع) ve (ب) harflerinin yer almasıdır. Örneğin; Hâyk-ı Müslüman mahallesinden Semerci Kalpaklı'nın ismi yazılarak (ب) (ب) (ب) ve (ع) yazılmış ve nefer sayısı dört olarak kayıt edilmiştir. Bunlardan da toplamda 24 kuruş cizye alınmıştır. Defterde nefer sayısı ve vergi sınıfı adetleri farklı yazılanlar da vardır. Örneğin; aynı mahalleden Kıracoğlu Sarkis'in isminin yanında nefer sayısı 3 adet yazılmasına rağmen vergi sınıfı (ع) ve (ب) olarak belirtilmiş ve bunlardan toplamda 12 kuruş cizye alınmıştır. Dolayısıyla araştırma konusu olan deftere bu veya buna benzer şekilde yazılmış olanlar deftere sadık kalınarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Nefer sayısı iki verilip (ع) ve (ب) şeklinde kaydedilencizye mükellefleri ise bir nefer âlâ, bir nefer evsât sınıfına dâhil edilerek kentteki toplam nefer sayıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca defterde ismi yazılı olup nefer sayısı, vergi sınıfı ve ödenen cizye miktarı belirtilmemiş olanlar da bulunmaktadır. Bu şekilde kaydedilen neferler genelde mükerrer, taşra veya farklı şehirde kâğıtlı olanlardır. Ancak defterde sadece ismi yazılı olanlarda bulunmaktadır. Bu şekilde yazılı olanlar şehirdeki gayrimüslim hane sayısı hakkında bir tahminde bulunabilmek için her bir isim bir hane olarak kabul edilmiştir.

Ayntâb'taki Ermeni ve Yahudilerin Yerleşimleri ve Ödedikleri Cizye Miktarları

Osmanlı Devleti'nde mahalleler insanların birbirine kefil olduğu temel yönetim birimidir. Nitekim etnik ve dini grupların kentlerde birbirine kapalı cemaatler halinde yaşamadıkları bilinmektedir.⁴⁶ Aile; aynı çatı altında yaşayan anne-baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Aileye kandaş olanlarında dâhil olması ile geniş aile meydana gelir.⁴⁷ "Osmanlı ailesi" denilince sadece "hanedan" değil Bulgar Hristiyanlar, Hicaz Arapları, Maruni veya Melkit Hristiyanlar, Anadolu'nun Sünnî şehirli, Alevi köylü Türkleri, Üç dine mensup Arnavut dağlılar, Yahudi aileleri Osmanlı ailesine mensupturlar. Nitekim farklı dinden cemaatlerin kültürlerinde ayrımlardan çok müşterek yönler hakimdir.⁴⁸

Osmanlı'nın ilk döneminde Ayntâb şehrinde sayıları az da olsa Ermeni vardır. 1530'da Ayntâb, Tel Başir, Nehrülceviz ve Derbsak dahil olmak üzere 55 gayrimüslim nefer ile 11 mücerred ve gayrimüslimlere ait 44 hane vardı.⁴⁹ 1536 yılında yapılan tahrirde kentte vergi ödemekle mükellef 44 hane ve 11 mücerred Ermeni tespit edilmiştir. Araştırmacılar arasında genelde kabul edilen görüşe göre; bir hanenin beş kişiden meydana geldiği kabul edilirse şehirde Ermeni nüfusun 231 olması muhtemeldir. Bu da Ayntâb nüfusunun %2,18'ine tekabül etmektedir.⁵⁰ 1540 yılında ise şehrin 29 mahallesi vardı ve bu tarihte bazı mahallelerin nüfusu artarken bazı mahallelerin nüfusu azaldı. Özellikle nüfusun artış gösterdiği mahalleler Akyol, Boyacı ve Tövbe mahalleleri idi. Müslüman olmayan nüfusun tümü Hristiyan Ermeni olmakla birlikte⁵¹1543'teki sayımda Ermenilere ait 28 hane ve 6 bekar Ermeni vardır⁵² ve hane bazında kentteki Ermeni nüfusu 146 (%1.36)'dır. 1574'te ise şehirdeki mükellef Ermeni hanesi 79, nüfusu ise tahmini olarak 395'tir. Buna göre Ermeniler kent nüfusunun %2,30'unu oluşturmaktadır. Ermenilerin günlük hayatında dini farklılıklarının dışında herhangi bir ayrıma tabi tutulmamış olması süreç içinde şehirde Ermeni nüfusunun artmasını sağlamıştır.⁵³ 1671-1672 yılları arasında şehirdeki mahalle sayısı 32 iken⁵⁴ bu sayı 1697 yılına gelindiğinde 45'e yükseldiği gibi kentte Müslümanlarla gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahalleler ortaya çıkmasına neden olmuş, buda Ermeniyan mahallesinin süreç içerisinde küçülüp kaybolmasına yol açmıştır. Şehirde din temelli kurulan Hâyk-ı Müslüman ve Hâyk-ı Zimmîyan mahalleleri oluşsa da her iki mahallede Müslüman ve gayrimüslimler karışık yaşamışlardır. XVIII. yüzyılda Ayntâb'a kent dışından gayrimüslimlerin gelmesi de gayrimüslim nüfusun hızlı bir şekilde artmasını sağlamıştır. Dolayısıyla 1704'te şehirdeki

44 Başka şehirlerde de benzer kullanımlar söz konusudur. Bk. Kasım Ertaş, Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri, İstanbul 2005, s. 106.

45 Defterde bazı neferlerin cizye sınıfı ile ilgili herhangi bir açıklama yazılmamıştır. Nitekim buna benzer bir uygulama bazı temettuat defterlerinde görülebilmektedir. Bk. Recep Dünder, "2764 Nolu Temettuat Defterine Göre Turgutlu'da Kibtî, Rum, Ermeni ve Yahudiler (1844-1845)", Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri I, Ed. Muzaffer Tepekaya vd. Turgutlu Belediyesi Kültür yayını, Turgutlu 2018, s.268.

46 Ali Murat Yel- Mustafa Sabri Küçükçakır, "Mahalle", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 27, TDV. Yay., İstanbul 2003, s.325.

47 İbrahim Etem Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 2010, s.4-5. Aynı müellif, 16. Yüzyılda Ayntâb Şehri, Yeditepe Yay., İstanbul 2015, s.208-216.

48 İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yay., İstanbul 2009, s.16.

49 Yılmaz Kurt, "Osmanlı Devleti Döneminde Gaziantep 1849 Tarihli Antep İcmal Nüfus Defteri ve Antep'in Nüfusu", Tarihten Günümüze Ayntab-Gaziantep, Ed. Ahmet Gündüz vd., Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., -23, Gaziantep 2018, s.217.

50 Bilgehan Pamuk, "XVI. Asırda Ayntâb Şehri ve Ermeniler", Tarihte Türkler ve Ermeniler, IV,Cilt, Birlikte Yaşam Kültürü, Ed. Mehmet Metin Hülagü, TTK Yay., Ankara 2014, 189-190.

51 Liselie Peirce, Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntâb Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet, Çev. Ülkü Tansel, İstanbul 2005, s.76, 78-79. 1841 yılında dahi bu mahallede 44 hane ve 11 mücerred ile bir imam kayıtlıdır. Kayıtlı olanlar içinde Ermenilerden isimleri Türkçe olanlarda vardır. Bu durum Ermeni ve Rum diye kayıt edilen cemaatlerin Hristiyan Türk olma ihtimalini göstermektedir. Bk. Hikmet Durhan Dağlıoğlu, Miladi 16. Hicri X. Asırda Antep, C.H. Partisi Basımevi, Gaziantep 1936, s.30-34.

52 Peirce, Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntâb, s.76, 78-79. Dağlıoğlu'nun Miladi 16. Hicri X. Asırda Antep isimli eseri sayfa 30-34'e göre, 1841 yılında dahi bu mahallede 44 hane ve 11 mücerred ile bir imam vardır. Nitekim Ermeniler içinde Türkçe ismi olanların var olması Ermeni ve Rum diye kayıt edilen cemaatlerin Hristiyan Türk olma ihtimalini göstermektedir şeklinde ifade eder.

53 Pamuk, "XVI. Asırda Ayntâb Şehri ve Ermeniler", s.189-190, 193.

54 Kurt, "Osmanlı Devleti Döneminde Gaziantep", 218.

gayrimüslim hane sayısı 450'ye, gayrimüslim nüfusu da 2.200 (%15)'ye yükselmiştir.1735 yılına gelindiğinde de şehirdeki mahalle sayısı 52, 1817'de 54, 1892'de 82 olmuştur.⁵⁵

Cizye muhasebe defterleri belirli tarihlerde bir yerde yaşayan ve cizye mükellefi olan Hristiyan ve Yahudi tüm reayanın nüfusu hakkında bilgiler verdiği için “*tarihi demografi*” açısından önemli olsa da net bir nüfus vermek için farklı kaynaklardan muhakkak istifade edilmez.⁵⁶ Ayrıca bu defterler şehirlerde yaşayan gayrimüslimlerin sadece ödedikleri cizye miktarı değil, yaşadıkları mahalleler hakkında da önemli bilgiler vermektedir.⁵⁷ İncelenen deftere göre; 1794 tarihinde Ermeniler, Ayntâb'ın Hâyk-ı Müslüman, Kayacık, Eblehân, Beyoğlu Beydir, Hâyk-ı Zimmîyan, Eblehân, Çukur, Tışlâki, Tarla-yı Atik, Kurb-ı Zincirli, Kozanlı, Akyol, Yeniçeri (?), Ehl-i Cefa, İbn-i Kör, Seng-i Nakkaş, Ammi, Seng-i Hoşkadem, İbn-i Eyyûb ve Mahalle-i Kürre (?)'de ikamet etmektedir. Her bir mahalle adı altında Ermeni isimleri ve nefer sayılarının verilmesi bu isimlerin hane reisi oldukları ihtimalini ortaya çıkartmaktadır. Bu nedenle mahallelerde verilen Ermeni hanelerini kesin rakamlar değildir. Ayrıca mahallerdeki nefer sayıları toplam nefer sayılarına bölünerek yüzdelik oranları hesaplanmıştır. Bazı neferlerde ayrıca büzürg olarak belirtilmiştir. Tablo 1'de Ayntâb'ın mahallelerinde yaşayan Ermenilerin hane sayıları, nefer sayıları, ödedikleri cizye miktarları, cizye sınıfları, mande olanlar, mükerrer yazılanlar, taşra veya farklı şehirlerde kağıtlı olanlar, vefat edenler, cizyeden muaf olanlar, cizye vergisinde indirimde gidilenler ile farklı mahallelere nakil olanlar, yerli Yahudi ve perakende Yahudi, perakende zimmî, keşişler ve fırınlarda çalışanların mahallelere göre ödedikleri cizye miktarları gösterilmiştir. Mahallelere göre cizye miktarının yüzdelik oranı, her mahallede tahsil edilen cizye miktarının toplam cizye miktarına bölünmesi ile elde edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1.
Ermeni, Yahudi, Perakende, Keşişler ve Fırınlarda Çalışanların Cizye Miktarı ve Yerleşimleri

Mahalle	Hane Sayısı	Toplam nefer	Âlâ	Evsât	Ednâ	Mükerrer	Muharrer	Cizye sınıfı ve miktarı belli olmayan	Cizye sınıfı belli olmayıp cizye ödeyen	büzürg	Farklı yere kağıtlı	Başka yerde	Mande	Müdr	Nakil	İskan	İnam olunan	Cizyeden affolunan	Cizye Miktarı (Teslim-i Kuruş)	Cizye oranı
Hâyk-ı Müslüman	201	413	13	233	-	1	-	13	36	23	8	-	2	3	5	1	-	1	1.996	%21.23
Kayacık	56	145	1	54	-	2	1	-	31	9	-	-	4	2	1	-	-	-	569.5	%6.06
Eblehân	59	137	9	60	-	4	-	-	12	6	5	-	5	-	1	-	-	-	690.75	%7.35
Beyoğlu Beydir	43	89	1	44	-	4	-	6	-	5	3	-	2	-	2	-	-	-	348	%3.70
Hâyk-ı Zimmîyan	61	135	6	70	-	1	-	3	9	14	3	-	1	1	2	-	-	-	624	%6.64
Çukur	153	324	5	156	-	8	-	17	28	36	5	1	6	4	-	-	-	-	1417.75	%15.08
Tışlâki	31	62	3	31	-	-	-	3	6	6	2	-	-	-	-	-	-	-	287.75	%3.06
Tarla-yı Atik	90	191	6	110	-	-	-	4	13	15	1	3	3	2	1	-	1	-	927	%9.86
Kurb-ı Zincirli	49	104	-	-	-	1	-	2	6	8	1	-	1	1	-	-	-	-	486.75	%5.18
Kozanlı	81	172	4	81	-	4	-	4	34	16	6	-	-	-	-	-	-	-	780.75	%8.30
Akyol	19	40	1	21	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	184.5	%1.96
Yeniçeri (?)	21	39	-	20	-	1	-	2	1	2	2	1	-	-	-	-	-	-	174	%1.85
Ehl-i Cefa	21	55	-	27	-	1	-	6	-	6	1	-	1	-	-	-	-	-	211	%2.24
İbn-i Kör	10	25	-	21	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	123.5	%1.31
Seng-i Nakkaş	10	29	3	13	-	-	-	-	9	6	-	1	-	-	-	-	-	-	127	%1.35
Ammi	8	14	1	4	-	-	-	2	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	74	%0.79
Seng-i Hoşkadem	7	12	1	4	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36	%0.38
İbn-i Eyyûb	62	131	1	75	-	5	-	6	11	8	4	-	1	2	-	-	-	-	570	%6.06
Kürre (?)	15	29	-	5	-	4	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	82	%0.87
Karye-i Kızılhisar	5	10	-	7	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	41.5	%0.44
Karye-i Şelkin?	8	21	-	4	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	%0.32
Yerli Yahudi	66	107	5	55	-	2	-	10	-	3	-	1	-	-	1	-	-	-	448	%4.76
Perakende Yahudi	-	12	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	64.5	%0.69
Perakende Zimmî	77	104	5	76	-	-	-	5	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	512.5	%5.45
Keşiş	12	15	3	7	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	82	%0.87
Fırınlarda Çalışanlar	-	81	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	508	%5.40
Genel Toplam	1165	2496	68	1190	3	42	1	87	203	170	43	7	26	15	13	1	1	1	9402.75	%100

Tablo 1'e göre; Ermeniler şehrin 19 mahallesinde ikamet etmektedir ve en fazla cizye vergisi ödeyenler 21.23% oranla Hâyk-ı Müslüman mahallesinde oturmaktadır. Bu mahalleden sonra sırasıyla en fazla cizye ödeyenler 15.08% oranla Çukur, 9.86% oranla Tarla-yı Atik, 8.30% oranla Kozanlı, 7.35% oranla Eblehân ve 6.64% oranla Hâyk-ı Zimmîyan mahallelerinde yaşamaktadır. Ayrıca Ermeniler cizye vergilerini ekonomik durumlarına göre ödemiştir. En az cizye vergisini %0.38 oranla kentten Seng-i Hoşkadem mahallesinde oturan Ermeniler ödemektedir. Cizye oranı yerli Yahudilerde %4.76'ya, perakende Yahudilerde ise %0.69'a tekabül etmektedir. Fırınlarda çalışanlardan tahsil edilen cizye miktarı toplamda 508 kuruş olmakla birlikte vergi miktarı oranı %5.40'tır. Keşişlerden ise 82 (%0.87) kuruş cizye alınmıştır. Köylerde oturan gayrimüslimlerde ekonomik durumlarına göre cizyelerini ödemişlerdir. Buna göre köylerde cizye ödeyenlerin oranı %0.32 ile %0.44 oranında değişiklik göstermektedir. Ayrıca farklı şehre nakil, cizyeden muaf, mande ve farklı şehirde kağıtlı olanlar ile cizye miktarı veya vergi sınıfı belli olmayanlarda teferruatlı şekilde kayıt edilmiştir.

55 Canbakal, 17. Yüzyılda Ayntâb, 48, 52.

56 Barkan, "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin", s.3, 16.

57 Demirci Akyol, "17. Yüzyıl Halep Avarız", s.73.

İncelenen deftere göre; 1794'te Ayntâb'da 66 hane Yahudilere aittir. Ancak Yahudilerin oturduğu mahalleler defterde belirtilmemiştir. Cizye ödeyen Yahudilerden iki nefer mükerrer, bir nefer nakil, üç nefer büzürg olarak kayıt edilmiştir. Bazı Yahudi isimleri de deftere meslek adı ile yazılmıştır. Cizye ödeyen Yahudilerden Ferc oğlu ile Kel İshak oğlu Yakob'dan mahkeme masrafı adı altında farklı bir vergi alınmıştır. Deftere Yahudilerden bazılarının isimleri Hızır, Abdullah, Musa, İshak, Abdurrahman, Derviş, Murad olarak kayıt edilmiştir.⁵⁸ Bununla birlikte Yahudiler kentin genellikle Dügmece ve Tarla-yı Atik mahallelerinde ikamet etmişlerdir.⁵⁹ Cizye vergisine kefil olan Yahudi isimleri de cizye mükellefinin adının yanına yazılmıştır.⁶⁰ Ermenilerden cizye vergisine kefil olanlarda deftere teferruatlı şekilde kayıt edilmiştir. Örneğin; Hâyk-ı Müslüman mahallesinde Cingöz Voyran ve kiracısına Alacacı Mavrik kefil olarak yazılmıştır. Önemli bir husus Arabanlı Topal Karabet oğlu Kirkor'un cizye vergisine Hacı Battal Ağa'nın tabii ve Alemdar karındaşı Mehmed'in kefil olmasıdır.⁶¹ Eblehân mahallesinde Hekdeli Karagöz Keşişoğluna güveyisi olan biri, Debra oğluna da Kılıççı Abraham, Kalaycı Arakil Barsom ise yine bir başkasına cizye için kefil gösterilmiştir.⁶² Beyoğlu Beydir mahallesinde de Ermenilerden cizye vergisine kefil olanların isimleri diğer mahallelerde olduğu gibi cizye mükellefi adının yanına kayıt edilmiştir. Mahallede Asioğlu Adver Sarkis'e Nazar oğlu Topal kefil olmuş, Kel Yali ve karındaşı Agob'un cizye vergisi ise Burunsuzoğlu eliyle toplanmıştır.⁶³ Hayk-ı Zimiyân mahallesinde Saraçoğlu Bedros'a Küpeloğlu cizye vergisi için kefil olduğu gibi Köşker Mıgırdıç, Nazar oğlu Nazar da bir başkasına kefil olarak yazılmıştır.⁶⁴ Çukur mahallesinde cizye vergisi için Ekmekçi Ayvaz oğlu, kalaycılık yapan birine kefil olmuştur. Sarkis ve Melkon'a ise Tomas kefil olarak yazılmış, Terzi Bedros oğluna da Asioğlu Karabet kefil gösterilmiştir.⁶⁵ Tışlaki mahallesinde Dolet adında birine cizye vergisi için Nalbant Bağdasar,⁶⁶ Tarla-yı Atik mahallesinde ise Çinici Toros ve karındaşına, Tobel, Demirci Aleksandr'a da Sarıoğlan oğlu Ohan, Kozanlı mahallesinde Tüfekçi Şahan oğluna da Masaracı Kulaksızoğlu cizye vergisi için kefil olmuştur.⁶⁷ Yeniçeri (?) mahallesinde de Kasa Rum Kallavici'si'ne Çekiç oğlu,⁶⁸ Ehl-i Cefa mahallesinde Kılıç yapan Adver, Satlak oğlu Karaoğlan'a,⁶⁹ İbn-i Eyüb mahallesinde Kademci Simon'a, Kara Manuj oğlu cizye vergisi için kefil olarak yazılmışlardır.⁷⁰

Ayrıca defterde cizye mükellefi olanlardan Zarik oğlu Karabet Behisni'de, Kanili Banas'ın Halep'de bulunduğu belirtilmiştir.⁷¹ Kurb-ı Zincirli mahallesinde Kalemkâr Kuyumcu ve dört neferin cizyesi Molla Ahmed eliyle tahsil edilirken, mahallede bulunan bir papazdan da evsât sınıfına göre cizye alınmış, adı geçen mahalleden bulgur aşısı adı ile 6 kuruşluk farklı bir vergi tahsili de gerçekleşmiştir.⁷²

Ermeni ve Yahudilerin Yaptıkları Zanaatlar

Bir şehrin ticaret ve sanat kesiminde kendini gösteren mesleki gruplaşmaların mahallelere yansımadağı, bir mahallede boyacı, ekmekçi, berber, kalaycı gibi çeşitli mesleklerden insanların yaşadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.⁷³ Osmanlı Devleti'nde loncalar din ve mezhep olarak örgütlenmiş olsa da çoğu zaman Müslümanlar ile gayrimüslimler aynı loncaı paylaşmıştır.⁷⁴ Örneğin;1690'da Ayntâb'ın önemli kumaş tüccarlarından ve bir hayli zengin olan Kirkor veled-i Vânisdi ve bu kişi Hâyk-ı Müslümân mahallesinde oturmaktaydı. 1711 yılında ise kentte mesleği belirtilmemiş 165 gayrimüslimden 63'ü (%38) tekstil işiyle uğraşmakta ve terziilik yapmaktaydı.⁷⁵ İncelenen deftere göre ise kentte yaşayan Ermeni ve Yahudilerden çok sayıda kişi ikamet ettikleri mahallelerde farklı zanaat grubuna mensuptur. Ayrıca civar bölgelerden farklı meslek gruplarından gayrimüslimler de kente göç etmiştir.⁷⁶ Hayk-ı Müslüman mahallesi dini temelli oluşan bir mahalle olmasına karşılık burada Ermenilere ait çok sayıda çeşitli mesleklerin yapıldığı dükkanlarda vardır. Bu mahallede Gürün'den gelen Mikroviç, Bogos ve Sarkiz'in hallaç dükkânı⁷⁷ bulunmaktadır. Makrablioğlu adında bir Ermeni'nin yanında Zul adında bir şakird çalışmaktadır. Melkon ise bu mahallede demircilik yapmakta iken Allahverdi isminde bir Ermeni'de tahtacılık mesleğini yürütmektedir. Burada bir Ermeni ise bakkal dükkânı vardır. Mahallede Kalpaklı lakaplı bir Ermeni ve Battaloğlu Agob semerci, Bülbül lakaplı ve Mavrik adında kişiler ise alacacı,⁷⁸ Gürünlü Vartovar ise köşker⁷⁹ meslekleri ile uğraşmaktadır. İncelenen dönemde şehirde yaşayan Ermeniler içinde ailesinin mesleğini yapmayıp farklı mesleklerle uğraşanlarda vardır. Semerci Toros oğlu adında bir Ermeni baba mesleği yerine kalaycılık mesleğini tercih etmiştir. Tarla-yı Atik mahallesinde Ermeniler içinde elit meslek grubundan olanlar da vardır.⁸⁰ Bu mahalle-

58 D.CMH.d.26989, s.74-77.

59 Adem Çalışkan, "XIX. Yüzyılda Antep Yahudileri", Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan, Ed. Burak Kocaoğlu Berikan Yay., Ankara 2019, s.61.

60 D.CMH.d.26989, s.74.

61 D.CMH.d.26989, s.7-17.

62 D.CMH.d.26989, s.21-25.

63 D.CMH.d.26989, s.25-27.

64 D.CMH.d.26989, s.27-31.

65 D.CMH.d.26989, s.33-40.

66 D.CMH.d.26989, s.40-42.

67 D.CMH.d.26989, s.50-54.

68 D.CMH.d.26989, s.56.

69 D.CMH.d.26989, s.57-58.

70 D.CMH.d.26989, s.60-63.

71 D.CMH.d.26989, s.42-47.

72 D.CMH.d.26989, s.47-50.

73 Yel- Küçükçaşı, "Mahalle", s.325.

74 Suraya Faoqı, Osmanlı Zanaatkarları İmparatorluk Döneminde Zanaatlar ve Loncalar, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2017, s.64.

75 Canbakal, 17. Yüzyılda Ayntâb, s.55.

76 D.CMH.d.26989, 1-77

77 Şehrin mahalle aralarında hallaç dükkânları vardı. Bu ustalar pamuk ve yün işi ile uğraşır. Çıkrıkla pamuk ipliği eğiren kadınlar, kadın hallaçlarda pamuk ve yünlerini atırlardı. Bk. Çitçi- Yener, Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında, s.30.

78 Mahalle aralarındaki dükkanlarda el tezgahlarında alaca dokuyanlara alaca veya alaca kalfası denirdi. Şehirde bu mesleği yapanların nerede ise hepsi Ermeni idi. Ancak yalnız içlerinden sadece iki Müslüman vardı. Bunlar Eyupoğlu cami imamı şeref Hocasade Şakir Efendi ile Kozanlı cami imamı Salih Hocasade Ahmet Efendi idi. Bk. Çitçi- Yener, Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında, s.12-13.

79 Tersinden dikilip sonra çevrilerek kalıplanan, ökçesiz çivisiz ayakkabı olan yemeniyi diken ustalara köşker denilir. Bu ustaların dükkanları mahalle arasında olurdu. Köşker ustaları Kavaf Dellalları aracılığı ile yemenicilere aktarırlardı. Bk. Çitçi- Yener, Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında, s.39.

80 Bu durum ilgili tarihlere sadece Ayntâb için geçerli olmayıp Osmanlı topraklarında da genel olarak durum aynı şeklindedir. Mesela Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa Vakfı'na ait 1809-1810 tarihli vakıf muhasebe kayıtlarına göre ilgili tarihte Safranbolu'da kuyumculuk vb. gibi yüksek gelirli mesleklerle de gayrimüslimlerin uğraştığı görülmektedir. Mustafa Can, Safranbolulu Mehmed İzzet Paşa Vakfı'na Ait Hicri 1224 (Miladi 1809-1810) Tarihli Muhasebe Defteri Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu, Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 528.

de Serkis adında bir Ermeni hekimlik yapmaktadır.⁸¹ Kozanlı mahallesinde de belirli oranda birikim ve maddiyat gerektiren kuyumculuk mesleği Avadis ve İsa tarafından yapılmaktadır. Manik isimli bir Ermeni ise bekçidir. Aynı mahallede Celfa Ohleva adında bir keşiş vardır.⁸² Kentin Akyol,⁸³ Yeniçeri (?),⁸⁴ Ehl-i Cefa,⁸⁵ İbn-i Kör,⁸⁶ Seng-i Nakkaş,⁸⁷ Ammi,⁸⁸ Seng-i Hoşkadem,⁸⁹ İbn-i Eyyüb,⁹⁰ Kürre (?) mahalleleri⁹¹ ve Kızılhisar, Orul, Şelkin, ? Telbeşar köylerinde de⁹² Ermenilere ait farklı zanaatlarda çok sayıda dükkan veya işletmeler bulunmaktadır. Şehrin farklı yerlerinde bulunan fırınlarda çalışan Ermeniler buralarda genellikle aşçı, çevirici, ekmek ustası, galledar hamurkâr, kömürcü, pişirici, tabliyeci, tırnakçı ve un eleyici gibi meslekleri yapmışlardır.⁹³

Osmanlı Devleti'nde sadece Ermeniler değil Yahudilerde çeşitli mesleklerle uğraşmışlardır.⁹⁴ Nitekim 1794 yılında şehirde yaşayan Yahudilerden ipekçi, kalaycı, kasap, kaşıkçı, kavcı ve lüleci⁹⁵ gibi meslekleri yapanlar olduğu gibi Hekimoğlu, İpekçioğlu gibi baba mesleği ile tanınan Yahudilerde bulunmaktadır. Bununla birlikte cizye defterine bir Yahudi adının Hahamoğlu Ahlyob olarak yazılması şehirde görev yapan hahamlarında olabileceğini akla getirmektedir. Kentte bulunan garip ve perakende zimmiler ise alacacı, arpa emini, bakırcı, bıçakçı, bostancı, boyacı, çakmakçı, çinici, değirmenci, demirci, ekmekçi, mumcu, pastırmacı, tercüman ve terzilik gibi mesleklerle uğraşmıştır.⁹⁶ Aşağıda yer alan Tablo 2'de Ermeni, Yahudi ve şehir dışından gelen gayrimüslimlerin mahallelerde yaptıkları meslekler ve sayıları gösterilmiştir. Meslek oranlarının tespitini sağlamak için meslekle uğraşan kişi sayısı mesleklerin toplamına bölünmüştür (Tablo 2).

Tablo 2.
1794 Yılında Aynatâb'da Ermeni ve Yahudilerin Yaptıkları Meslekler

Mahalle	Hâyk-e Müslimân	Kayacık	Eblahan	Beyoğlu Beydir	Hâyk-e Zimmîyan	Çukur	Tıslaki	Tarla-yı Atık	Kurb-ı Zincirli	Kozanlı	Akyol	Yeniçeri(?)	Ehl-i Cefa	İbn-i Kör	Seng-i Nakkaş	Ammi	Seng-i Hoşkadem	İbn-i Eyyüb	Güre (?)	Karye-i Kızılhisar	Karye-i Şelkin	Toplam	Oranı
Abacı															1							2	0.64%
Alacacı	1			1				3				2				2						9	2.88%
Arıcı						1																1	0.32%
Bakkal	1					1			1													3	0.96%
Bardakçı		1																				1	0.32%
Basmacı												1										1	0.32%
Bıçakçı						1		1	2	2	1								1	1		9	2.88%
Bostalcı								1									1					2	0.64%
Boyacı	1	2	1	1	1	10	2	4	1											1		24	7.67%
Cebeci		1																				1	0.32%
Cellat						1																1	0.32%
Çakıcı						1																1	0.32%
Çakmakçı	1					2		1					1									5	1.60%
Çaycıbaşı						1																1	0.32%
Çilingir			1																			1	0.32%
Çinici	3		1	1				1		1									1			8	2.56%
Çinicibaşı									1													1	0.32%
Çulha																				1		1	0.32%
Değirmenci	4	1	3		2	4												2			4	20	6.39%
Dellal			1																			1	0.32%
Demirci	2	1						1	1	1												6	1.92%
Düğmeci												2							1			3	0.96%
Ekmek Pişirici										1												1	0.32%
Ekmekçi	1					1				1												3	0.96%
Eşekçi						1																1	0.32%
Fıstıkçı	1																					1	0.32%
Gemci								1										1				2	0.64%
Halbırcı																1						1	0.32%

81 D.CMH.d.26989, s.42-47.

82 D.CMH.d.26989, s.50-54.

83 D.CMH.d.26989, s.55.

84 D.CMH.d.26989, s.56.

85 D.CMH.d.26989, s.57-58.

86 D.CMH.d.26989, s.58.

87 D.CMH.d.26989, s.59.

88 D.CMH.d.26989, s.59-60.

89 D.CMH.d.26989, s.60-61.

90 D.CMH.d.26989, s.60-63.

91 D.CMH.d.26989, s.64-65.

92 D.CMH.d.26989, s.66.

93 D.CMH.d.26989, s.69-77.

94 Zeynel Özlü, Yıkılmış Bir Şehir İnşa ve İhya Edenler Cumhuriyetin ilk yıllarında Gaziantep'te esnaf ve tüccar aileler, Gazikültür A.Ş. Ankara 2020, s.65.

95 El sanatları ile uğraşan veya köprü ustası.

96 D.CMH.d.26989, s.74-77.

Tablo 2.
1794 Yılında Ayntâb'da Ermeni ve Yahudilerin Yaptıkları Meslekler (devamı)

Mahalle	Hâyke Müslüman	Kayacık	Eblahan	Beyoğlu Beydir	Hâyke-Zimmîyan	Çukur	Tıslaki	Tarla-yı Atik	Kurbı Zincirli	Kozanlı	Akyol	Yeniçeri(?)	Ehl-i Cefa	İbr-i Kör	Sengi Nakkaş	Ammi	Sengi Hoşkadem	İbr-i Eyyüb	Güre (?)	Karye-i Kızılhisar	Karye-i Şelkin	Toplam	Oranı
Hallaç	2			1	1							1										5	1.60%
Hamal	2										1						2		1			6	1.92%
Hancı	1																					1	0.32%
Harmancı										1												1	0.32%
Hekim								1														1	0.32%
Kalaycı	3	6		1	1	3			2		1			1				1		1		20	6.39%
Kalçı															1							1	0.32%
Kalemkâr							1															1	0.32%
Kamaracı										2												2	0.64%
Kancacı	1																					1	0.32%
Kasaracı	1					1	2	1														5	1.60%
Katırcı				1	1			2														4	1.28%
Kazancı			1		1	1		1	2				2	2								10	3.19%
Keçeci				1			3															4	1.28%
Keşiş										2												2	0.64%
Kılıççı	2	1	1		2			1	2				1									10	3.19%
Kizir		1	2			2				3					1				1		1	11	3.51%
Koyuncu			1																			1	0.32%
Köşger	1	1																1		1		4	1.28%
Kuyumcu						4												2				6	1.92%
Masaracı	2	1						1	1	1		1						1				8	2.56%
Mumhaneci		1																				1	0.32%
Nakkaş																			1			1	0.32%
Nalbant	2	1			1	4	1		1	1	1				1							13	4.15%
Pabuççu												2										2	0.64%
Pilavcı							1															1	0.32%
Postalıcı	1																					1	0.32%
Rum Kallavıcısı												1										1	0.32%
Sarraf	1																					1	0.32%
Sazcı						1		2				1										4	1.28%
Semerci	4			2		3		2	1	1								1				14	4.47%
Tabbak							1															1	0.32%
Tahtacı	2																					2	0.64%
Tanburacı					1	1																2	0.64%
Tarakçı	2				1					1	1				2							7	2.24%
Taşçı	3		1		1	2		1	2	1								1	2			14	4.47%
Tepeci									1													1	0.32%
Terzi	4		1			4			1	2												12	3.83%
Tuzcu	1																					1	0.32%
Tüfekçi	1			2	1	5		4	2	1												16	5.11%
Tütüncü					2																	2	0.64%
Zenbilci				1																		1	0.32%
Genel Toplam	51	18	14	12	16	55	11	29	21	22	5	8	7	3	6	3	3	12	7	5	5	313	100.00%

Tablo 2'ye göre; 1794 yılında Ayntâb'da Ermeniler ve Yahudiler arasında en fazla yapılan meslekler %7.67 oranla boyacı, %6.39 oranla değirmenci, %5.11 ile tüfekçi, %4.47 oranla semerci ve taşçı, %4.15 oranla nalbant, %3.51 kizir, %3.19 kazancı ve kılıççı, son olarak ise %2.56 oranla masaracı meslekleridir. Tabloya göre Ermenilere en fazla ait işletmeler Hâyke-ı Müslüman, Tarlayı-ı Atik, Kurb-ı Zincirli ve Kozanlı mahallelerinde yer almaktadır. Kentin sadece mahallelerinde değil bazı köylerde de meslek sahibi olan Ermeniler vardır.

Sonuç

Türk-İslam Devleti geleneğinin bir temsilcisi olan Osmanlı Devleti gayrimüslimlere şer'i hukuk çerçevesinde zimmî statüsü vermiş ve gayrimüslimler sosyal, dini ve iktisadi hayatlarını rahat bir şekilde devam ettirmiştir. Buna karşılık olarak gayrimüslimler devlete cizye vergisi ödemiştir. Osmanlı kentlerinden biri olan Ayntâb'da 1794 yılında Ermeniler, Yahudiler ve dışardan gelen gayrimüslimler cizyelerini ekonomik durumlarına göre taksitlerle ödemiştir. Kentte cizye mükellefi olan 2.496 neferden toplamda 9.402.25 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Ayrıca cizye ödeyen Ermenilerin ve Yahudilerin gerek kendi aralarında gerekse Müslümanların cizye vergisine kefil olması şehirde Müslüman-gayrimüslim ilişkilerinin güvenilir ve sağlam temelli olduğunu göstermektedir. Nitekim cizye vergisine kefil olanların sayısı kentte bir hayli fazladır. Ayrıca şehirdeki gayrimüslim din adamlarından da cizye tahsil edilmiştir. İncelenen deftere göre; cizye vergisi için oluşturulan muhasebe defterine şekerleme ve kuşak bahası adı altında farklı vergi kalemlerinin yazıldığı da tespit edilmiştir. Araştırma

konusu olan defterde konsolosluk çalışanlarının cizye miktarları ibaresi yer alsa da cizye mükellefi veya cizye miktarı belirtilmemiştir. Ancak yine de şehirde bir elçilik olması muhtemeldir.

Ayntâb'da sınıfsal ve dini bir cemaatleşme yoktur çünkü Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin isteyen istediği mahallede yaşamış veya istediği mahalleye taşınmıştır. Şehirde yaşayan Ermenilerin veya Yahudilerin anne-babaları veya yakın akrabaları ile aynı mahallede oturdukları görülmektedir. Ayrıca gayrimüslimlerden Türk veya Müslüman ismi koyanlar da vardır. Bununla birlikte dini temelli Hâyk-ı Müslüman ve Hâyk-ı Zimmîyan mahalleleri olmakla birlikte Hâyk-ı Müslüman mahallesinde Ermeniler yaşamış, Ermenilerden biri rahatlıkla bir Müslümanın evinde kiracı olarak oturmuştur. Şehirde keşiş, papaz ve haham denilen din görevlilerinin bulunması Ermenilerin ve Yahudilerin dini yaşantılarının rahat bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. İncelenen deftere göre; 1794 yılında şehirdeki gayrimüslim hane sayısı tahmini olarak 1.165'dir. Bu tarihte Ermeni ve Yahudilerden geçici olarak veya temelli Ayntâb'a yerleşmesi kentte gayrimüslim nüfusunun artmasını sağladığı gibi kentin iktisadi ve sosyal hayatının canlı olduğunu göstermektedir

Ayrıca deftere göre; Ayntâb'da çok sayıda fırın, bedesten ve han tespit edilmiştir. Bu durum şehrin bölge ticaretinde etkili olduğunu göstermektedir. İncelenen dönemde bir çok fırın ve dükkânlarda çok sayıda gayrimüslimin çalıştığı ve 70 farklı mesleğin Ermeniler ve Yahudiler tarafından yapıldığı görülmektedir. Ayrıca kentte gayrimüslimlere ait dükkan ve işletmelerin olması lonca teşkilatı içinde olduklarını da göstermektedir. Ermeniler arasında tüfek ve kılıç üretiminin yapılması Ermenilerin devlete silah üretiminde katkı sağladıklarını muhtemel kılacaktır. Saz ve tambura ustası Ermenilerin olması şehirde gayrimüslimlerin Türk kültüründen etkilendiklerini de göstermektedir Gayrimüslimlerin çocuklarını çeşitli mesleklerle çirak olarak yerleştirmeleri zanaatlarının devamını sağlamıştır. Öyle ki şehirde bazı Ermeniler baba meslekleri ile tanınmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflict of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

D.CMH. d.26989 Numaralı Cizye Muhasebe Defteri, F1 1 Muharremü'l-harâm sene 1209.

Tetkik Eserler

- Adıyeye, Ayşe Nühket. "18. Yüzyılda Girit'te Cizye Uygulaması ve Toplumsal Etkileri", *Bellelen* 81/290, 2017, s. 135-158.
- Alanoğlu, Murat. "17. Yüzyıl Ortalarında Varto (Yerleşim, Nüfus, Vergi ve Aşiretler)", *History Studies* 12/3, Haziran 2020, s.1143-1175.
- Barkan, Ömer. "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Âit Muhasebe Bilânçoları", *Belgeler* 1/1, Ocak 1964, s.1-777.
- T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Başkanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 108, İstanbul 2010.
- Boris C. Nedkoff. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", *Bellelen* 8/32, 1944, s. 599-652.
- Can, Mustafa. Safranbolulu Mehmed İzzet Paşa Vakfı'na Ait Hicri 1224 (Miladi 1809-1810) Tarihli Muhasebe Defteri Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 522-533.
- Canbakal, Hülya. *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplu ve Siyaset*. Çev. Zeynep Yelçe İletişim Yay., İstanbul 2009.
- Çakar, Enver. *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Yayınları No:23, Elazığ 2006.
- Çakır, İbrahim Etem. "XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, 2010, s. 1-17.
- Çakır, İbrahim Etem. *16. Yüzyılda Ayntâb Şehri*. Yeditepe Yay., İstanbul 2015.
- Çalışkan, Adem. "XIX. Yüzyılda Ayntâb Yahudileri", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*. Ed. Burak Kocaoğlu, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s.47-74.
- Çelik, Şenol. "659-1660 (H. 1070-1071) Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Turgutlu Kazası". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 16, Bahar 20017, s. 33-66.
- Çoruh, Haydar. "Cizye Tahrirlerine Göre Antakya'da Gayrimüslim Cemaatler" *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 5, Sayı 1, Bahar 2020, s.74-124.
- Çoruh, Haydar. "Erzurum'daki Türk ve Ermeni Nüfusu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defteri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 6, Yaz 2002, s.95-115.
- Çoruh, Haydar. *Sultan İkinci Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839)*, TTK Yay. Ankara 2017.
- Çoruh, Haydar. *Temettuat Defterlerine Göre Erzurum Şehri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Hatay 2018.
- Çitçi, Hasan Remzi - Yener, Şakir Sabri. *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep 1999.
- Dağlıoğlu, Hikmet Durhan. *Miladi 16. Hicri X. Asırda Antep*, C.H. Partisi Basımevi, Gaziantep 1936.
- Demirci Akyol, Esra. "17. Yüzyıl Halep Avarız ve Cizye Defterleri Üzerinden İslam Şehri Kavramını Tartışmak", *OTAM* 42, Güz 2017, s. 73-97.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi, Ankara 2015.
- Dündar, Recep. "2764 Nolu Temettuat Defterine Göre Turgutlu'da Kibtî, Rum, Ermeni ve Yahudiler (1844-1845)", *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri I*, Ed. Muzaffer Tepekaya vd. Turgutlu Belediyesi Kültür yayınları, Turgutlu 2018, s. 265-291.
- Dündar, Recep. "H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 4/2,2012, s.99-122.
- Dündar, Recep. "H. 1271 (1854-1855) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri", *Turkish Studies* 11/11, Summer 2016, s. 53-76.
- Dündar, Recep. H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No'lu Cizye Defteri'nin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi", *History Studies* 4/4, 2012, s. 125-146.
- Emecen, Feridun M. "Kayacak Kazasının Avârız Defteri", *İÜEF Tarih Dergisi Prof. M. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı* 12, 1982, s. 159-170.

- Ercan, Yavuz. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Bellekten* LV/213, 1991, s. 371-391.
- Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Turan Kitapevi, Ankara 2001.
- Ertaş, Kasım. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*, İstanbul 2005.
- Faoqhi, Suraya. *Osmanlı Zanaatkarları İmparatorluk Döneminde Zanaatlar ve Loncalar*, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2017.
- Fayda, Mustafa, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 44, TDV. Yay., İstanbul 2013, s. 428-434.
- Gülsoy, Ufuk, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî (1855 - 1909)", *Tarih Dergisi*, Yıl 2002, Cilt 0, Sayı 37, s. 93-94.
- Gülsoy, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*. Timaş Yay., İstanbul 2010.
- Gürhan, Veysel. "17. Yüzyılın Sonunda Cizye Defterlerine Göre Diyarbakır (Amid) Şehrinde Gayrimüslimler (1691-1695)". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12/1 (26), Mart 2020, s. 159-193.
- İnalçık, Halil, "Osmanlılarda Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 8, TDV. Yay., İstanbul 1993, s. 44-48
- Karacan, O., & Kartal, K. (2020). "1261 ve 1265 Tarihli Darende Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı". *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Ed. Kazım Kartal. Sonçağ Akademi, Ankara 2020, s. 103-124.
- Kaya, Eyüp d ve Hacak, Hasan. "Zimmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 44, TDV. Yay., İstanbul 2020, s. 424-428.
- Kenanoğlu, M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Ed. M. Demiray, Klasik Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2017.
- Kocaoğlu, Burak. *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*, Berikan Yay, Ankara 2018.
- Kocaoğlu, Burak. "1844 ve 1846 Tarihli Çankırı Cizye Defterlerine Göre Çankırı'da Gayrimüslimler", *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:2, Sayı:4, 2018, s. 283-295.
- Koçak, Zülfiye. "Ekonomik ve Sosyal Münasebetler Özelinde Vidin'de Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1700-1750)". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2, 2018, s.1109-1136.
- Koçak, Zülfiye. "H. 1102 (M. 1690-1691) Tarihli Diyarbakır Eyaleti Cizye Defterinin Tanıtımı Ve Tahlili", *TAD* 37/63 2018, s. 219-265.
- Koçak, Zülfiye. "1691 Tarihli Cizye Defterine Göre Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Sağman Kazalar", *OTAM* 41,2017, s.191-218.
- Kurt, Yılmaz, "Osmanlı Devleti Döneminde Gaziantep 1849 Tarihli Antep İcmal Nüfus Defteri ve Antep'in Nüfusu", *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*, Ed. Ahmet Gündüz vd., Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Gaziantep 2018, s.215-228.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. Timaş Yay., İstanbul 2009.
- Özel, Oktay. "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 35-50
- Özlü, Zeynel. "Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir Ve Giderlerin Tahlili: Avarız Vergisi", *OTAM* 19/19 (2006),381-397.
- Özlü, Zeynel. *Yıkılmış Bir Şehri İnşa ve İhya Edenler Cumhuriyetin ilk yıllarında Gaziantep'te esnaf ve tüccar aileler*. Gazikültür A.Ş, Ankara 2020.
- Öztürk, Mustafa. "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", *OTAM* 8/8, 1997, s. 249-293.
- Pamuk, Bilgehan, "XVI. Asırda Ayntâb Şehri ve Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler* IV. Cilt, Birlikte Yaşam Kültürü, Ed. Mehmet Metin Hülagü, TTK Yay., Ankara 2014, s.187-193.
- Perce, Liselie. *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayıntâb Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*. Çev. Ülkü Tansel, İstanbul 2005.
- Tabakoğlu, Ahmet. "XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 41/1-4 (1985), s. 389-414.
- Ünal, Mehmet Ali. "1056/1646 Tarihli Avarız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Bellekten* LI/ 1999 (1987), s. 119-129.
- Yarcı, Güler. "Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi", *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* IV/1, Ocak 2012, s.335-375.
- Yel Ali Murat- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. "Mahalle" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 27, TDV. Yay., Ankara 2003, s. 323-326.

Structured Abstract

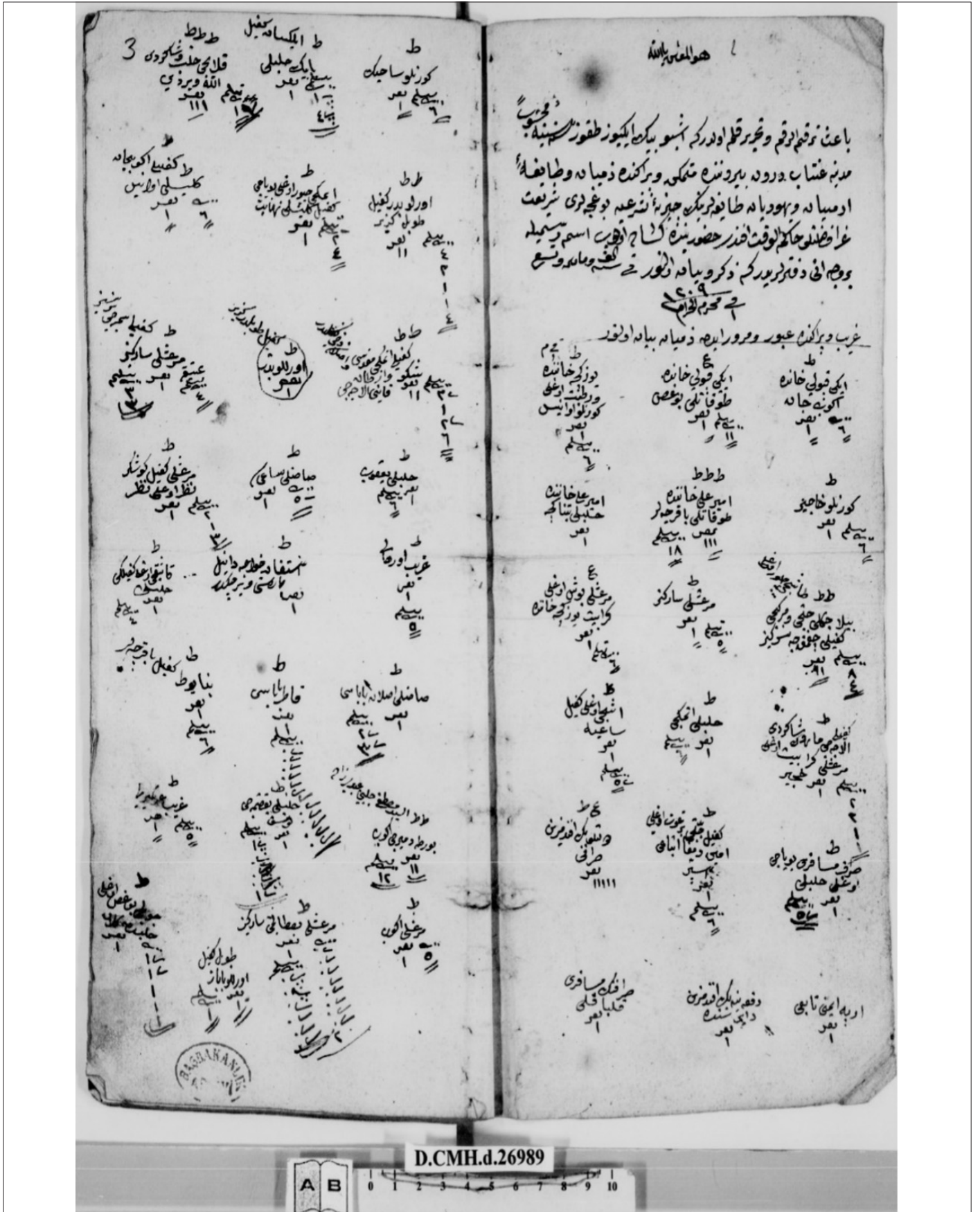
The aim of this essay is to give information regarding the economic situation of the Armenians and Jews living in Ayntâb in 1794 and to analyze the effects of this on the economic life of the city. The findings also enabled us to reach information about the monks living in the city and the non-Muslims coming from outside the city.

The Ottoman State, one of the most significant representatives of the Turkish-Islamic State tradition, gave non-Muslims the status of *zimmî* (non muslim) within the framework of Sharia law, so they could continue their social, religious and economic lives comfortably. In return, non-Muslims paid a tax called *jizya* (head tax collected from non-Muslims) to the state, once a year, according to the Shari'a law. This tax was taken from non-Muslim men who met certain conditions. Those who were between the ages of 14 and 75, and who were ill had to pay this tax. But those who were disabled and unemployed, working in the maintenance and repair of castles, living in the islands and along the border, working in the mines, being converted to Islam and living in unproductive lands, were religious officials were partially or completely exempted from *jizya*. The tax had an important place in the Ottoman finance system and became one of the most significant income items of the central treasury. In the 19th century, *Avârız* and *Jizye* registers were prepared instead of the *tahrir* registers, which were important in terms of administrative, economic and especially demographic aspects. The reason for this change was that the expansion in the state bureaucracy, the economic and administrative difficulties of the census and the effects of the Celali Revolts. As a matter of fact, these tax rolls came out of different finance items of the Ottoman Empire and at the same time gained the quality of "censuses". With this aspect, the notebooks are complementary to each other. The *jizye* tax was abolished after May 14, 1855, and after the proclamation of the Tanzimat Edict, until 1907, non-Muslims paid a tax to the state under the name of "iane-i Askerî" (military support money) instead of the *jizye*.

Also in Ayntâb, one of the important cities of the Ottoman Empire, non-Muslims paid *jizya* tax to the state. Armenians and Jews living other non-Muslims living in the city paid their *jizya* in installments according to their economic status. This shows that the state did not impose heavy taxes on non-Muslims living in the city. According to the examined book, the total number of soldiers, including Armenians, Jews, and those who came from outside the city, who paid the *jizya* in Ayntâb in 1794 was 2,496, and a total of 9402.75 penny (*kuruş*) was collected from them. In addition, the non-Muslim clergy in the city were also taken from the *jizya*. Just as Armenians and Jews who pay the *jizya* are a guarantor for each other's *jizya* tax, there are also Muslims who are guarantors for the *jizya* tax. This shows that Muslim-non-Muslim relations in the city were reliable and well-founded. Those paying the highest poll tax in the city live in the *Hayk-ı Muslim* district with a ratio of 21.23%. After this district, the highest *jizye* was collected from *Çukur* with 15.08%, *Tarla-yı Atik* with 9.86%, *Kozanlı* with 8.30%, *Eblehan* with 7.35% and *Hâyk-ı Zimmîyan* with 6.64%, respectively. On the other hand, 82 (0.87%) *kuruş* were collected from the monks. The rate of non-Muslims living in villages who pay *jizya* varies between 0.32% and 0.44%. In addition, non-Muslims who were transferred to a different city, those who were exempt from the *jizya*, those who were unable to work, and those who were registered in a different city were recorded in detail in the examined book.

The temporary or permanent settlement of non-Muslims from outside of the city in Ayntâb led to an increase in the non-Muslim population. According to the findings, the city's *Hâyk-ı Muslim*, "Kayacık", "Eblehan", "Beyoğlu Beydir", "Hâyk-ı Zimmîyan", "Pit", "Tışlakı", "Tarla-yı Atik", "Kurb-ı Zincirli", "Kozanlı", "Akyol", "Janissary (?)", "Ehl-i Cefa", "İbn-i Kör", "Seng-i Nakkaş", "Ammi", "Seng-i Hoşkadem", "İbn-i Eyyub" and "Gure (?)" neighborhoods and "Kızılhisar" and "Şelkin" villages were inhabited by non-Muslims. In addition, although the *Hâyk-ı Muslim* and *Hâyk-ı Zimmîyan* neighborhoods were religiously based, the fact that non-Muslims live in *Hayk-ı Muslim* shows that there was no religious, class or closed community in the city. Therefore, in Ayntâb, whether Muslim or non-Muslim, whoever wanted lived in the neighborhood he wanted or moved to the neighborhood he wanted. Armenians or Jews living in the city lived in the same neighborhood with their parents or close relatives. The kinship ties of non-Muslims were also determined from the notebook. The estimated number of non-Muslim households in the city in 1794 was 1,165. Of these households, 66 households belong to Jews. There are also non-Muslims who call them Turkish or Muslim. The presence of religious officials called monks, priests and rabbis in the city shows that the religious life of Armenians and Jews continues in a comfortable way.

According to the examined book, the fact that there were many bakeries, covered bazaars and inns in Ayntâb shows that the city was effective in crafts and regional trade. The fact that 70 different professions were carried out by non-Muslims in the city was remarkable in that it shows that there was no professional monopoly in the city. In addition, non-Muslims took part in the guild organization and worked in many bakeries in the city. So much so that some Armenians in the city are known for their father's profession or their profession. Among the Armenians, there are those who have elite professions such as medicine and jewellery. The number of Armenians and Jews living in Ayntâb in 1794 who had a profession was 313. The most common occupations among Armenians and Jews were painter with 7.67%, miller with 6.39%, rifleman with 5.11%, saddlemaker and stonemason with 4.47%, farrier with 4.15%, kizir with 3.51%, swordsman with 3.19%, and table runner with 2.56%. Most Armenian-owned businesses were located in *Hâyk-ı Muslim*, *Tarlayı-ı Atik*, *Kurb-ı Zincirli* and *Kozanlı* neighborhoods. There are Armenians who have professions not only in the neighborhoods of the city but also in the villages. The production of rifles and swords among the Armenians made it possible that the Armenians contributed to the production of weapons to the state. However, the making of musical instruments such as *saz* and *tambura* by Armenians shows that non-Muslims were influenced by Turkish culture. In order to obtain information about the economic situation of the Armenians and Jews living in Ayntâb in 1794, Ottoman archive documents, non-Muslims and books and articles published about the city were used.



Ek 1.
D.CMH. d.26989 Numaralı Cizye Muhasebe Defteri'nin 2. ve 3. Sayfaları